

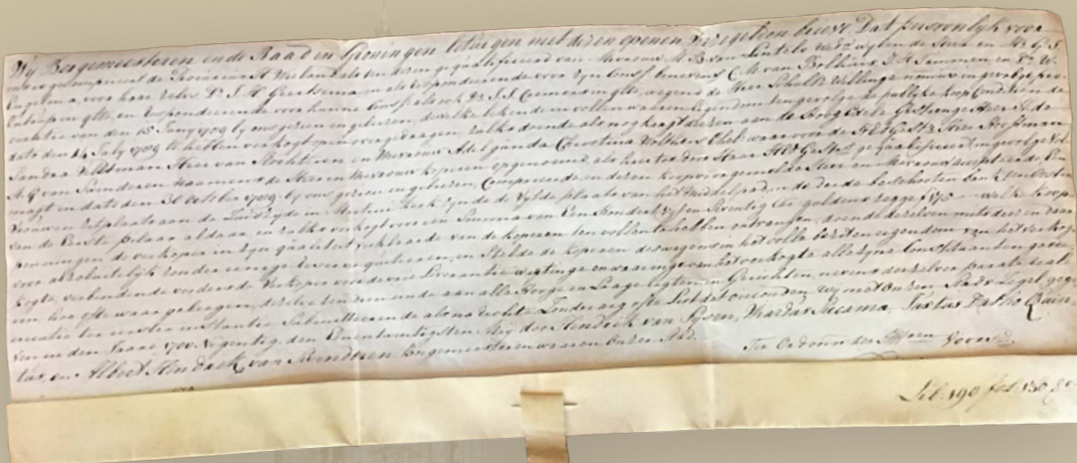


iniatuur

Jaargang 27

1

Maart 2023



Vereniging Vrienden Martinikerk

Secretariaat
Martinikerkhof 3
9712 JG Groningen

Telefoon
050 311 12 77

E-mail
vriendenmartinikerkgmail.com

Website
www.vriendenmartinikerkg.nl
www.martinikerkg.nl



Colofon

Redactie
Ton Heuvelmans
Tonko Ufkes
Jan Visser

E-mail
info@martinikerkg.nl

Fotografie
Jan Visser
Jan Haak
en anderen

Druk
MarneVeenstra
Groningen



Een koopbrief uit 1790 voor een zitplaats in de Martinikerk (zie artikel pagina 3)
Foto: J. Visser

Even voorstellen... Betty Knigge

Ton Heuvelmans

Betty Knigge (Onnen, 1969) is diverse keren verhuisd, maar altijd in het noorden gebleven. Sinds geruime tijd woont Betty in de stad. Net als voor vele stadjsers is de Martinikerk ook voor haar steeds een soort baken geweest: een gebouw dat er altijd was en een magische uitstraling had waaraan niet te ontkomen viel.

Betty studeerde Facility Management aan de Hanzehogeschool, 'een vierjarige opleiding tot manager met een gedegen bedrijfskundige basis en een goed ontwikkeld oog voor dienstverlening'. Met wat je een vooruitziende blik kunt noemen schreef ze haar eindschrijft over 'Verhuur van de Martinikerk'.

Museaal

Kort voor de zomer van 2022 werd Betty aangesteld als directeur van de Stichting Martinikerk. Haar verantwoordelijkheid ligt niet bij de dagelijkse gang van zaken maar bij de contacten met grote huurders, culturele partners en subsidieverstrekters. Er is veel

PR nodig om voldoende financiële steun binnen te krijgen. En er staan grote klussen te wachten, zoals de heropening van de officiële ingang onder de toren, de situatie rond de toiletten, opslag en verlichting en de restauratie van de orgels. Voorop staat dat het museale karakter van de Martini bewaard blijft – zoals de expositie van Egbert Modderman – maar een en ander kan ook leiden tot fundamentele wijzigingen in de programmering, 'en dat is best wel stoer van ons'. Zo zullen er bijvoorbeeld geen houseparty's worden georganiseerd met een verklede deejay op de kansel. En er werd al geruime tijd fronsend gekeken naar het jaarlijkse Bierfestival.

Energie

Ook in de Martinikerk bestaan grote zorgen over de waanzinnig hoge energieprijzen. Er moet minstens 30 procent worden bespaard. Ook het thema duurzaamheid vraagt Betty's aandacht. Al met al een flinke uitdaging voor haar. Maar wij hebben er alle vertrouwen in dat ze die glansrijk aankan.



▲
foto: Sieka Berghout

Een bijzondere schenking aan de Martinikerk

Jan Visser

Op 10 november 2022 heeft de Martinikerk in Groningen een bijzondere schenking ontvangen van mevr. C. van der Waals-Hissink uit Amsterdam. Het betreft een authentiek document van museale waarde, een perkamenten koopbrief uit 1790 voor zitplaatsen in de Martinikerk.

Het is een officieel stuk, ondertekend door drie burgemeesters en voorzien van een lint met de officiële zegels van de stad Groningen in rode lak.

Behalve de inhoud van de brief zijn ook de zegels, de datering en de namen bijzonder interessant.

Over het zegel van de stad Groningen heeft Egge Knol al eens iets geschreven in *Miniatuur* nr. 17/2 (2013). Het is vanaf het midden van de 13de eeuw door het Groninger stadsbestuur gebruikt als officieel zegel voor de stad. De oudste afdruk hangt aan een charter uit 1276, maar er zijn aanwijzingen dat het al in 1245 in gebruik was. Het toont een afbeelding van de Martinikerk. In de 17de eeuw zijn nieuwe stempels van zilver gemaakt met een iets afwijkend randschrift. Het vernieuwde zegel is in gebruik geweest tot de Franse tijd (1809). Zowel de oude bronzen stempels als de zilveren stempels worden bewaard in het Groninger Museum (zie hieronder).



▲
foto: Egge Knol

Bij het grootzegel hoorde ook een kleinere variant, het contra- of secreetzegel dat vanaf ca. 1390 in gebruik is geweest. Het aardige van de koopbrief die wij kregen is, dat beide zegels in rode lak aanwezig zijn, terwijl de afdruk van het stempel de eeuwen door meestal werd uitgevoerd in groene was. Een voorbeeld hiervan ligt in een vitrine in de Martinikerk. Maar in rode lak is de afbeelding vaak scherper.



De datering van de brief is interessant: 21 mei 1790. Dat is dus vlak na de Franse revolutie in 1789, maar vóór de omwenteling in Nederland in 1795. Toen functioneerde het oude, aristocratische systeem nog helemaal.

▲
Het kleine of
secreetzegel
(achterzijde)

Deze koopbrief leert ons ook iets over de inrichting van de Martinikerk van voor de herinrichting in 1854. In de 17de eeuw waren er al afsluitbare banken met betaalde zitplaatsen. Het Raadsgestoelte bestond al in 1628. Voor de Herenbanken die bestemd waren voor de lokale en provinciale overheden moest worden betaald door de Stad en de Ommelander Heeren. In 1684 wordt al genoemd dat andere afsluitbare en genummerde banken worden 'verhuurt' aan belangrijke personen of families.

In de eerste helft van de 19de eeuw is voor het orgel het professorenstoelte gebouwd (1843) en voor het koor het vrouwenstoelte (1836). Tot in de eerste helft van de 20e eeuw waren beheer en toezicht op de gestoelten aan de kerkvoogdij.

Wie niet kon betalen moest blijven staan of zat op lage houten banken, zoals die nu nog in het koor staan.

De koopbrief bevat een reeks namen die een indruk geven van de elite in de stad Groningen en ook van de verwantschap door huwelijken.

Maar laten we eerst eens kijken naar de tekst.

Vervolg ►

Wij Borgemeesteren in de Raad in Groningen betuigen met deze open en verzegelden brieve, Dat persoonlijk voor ons is gecompareert de Procureur H. Wieland, als ten degen gequalificeerd van Mevrouw M.B. van Lintelo, wedw. van wijlen de Heer en Mr. Engelma, voor haar zelvs, Dr. J. H. Geertsema, en als respondeerende voor zijn consf. benevens C. M. van Bolhuis, J. H. Tammen, en Dr. W. Entens in qhta, en respondeerende voor hunne consf. als ook Dr. J. J. Cremers in qhta, wegens de Heer Schulz Willinge nomius (notaris?) in gevolge procuratie van den 13e junij 1789 bij ons gezien en gelezen, dewelke bekende in vollen waaren eigendom ten gevolge den publijke koop conditien de dato den 11e julij 1789 te hebben verkogt op en overgedragen, zulks doende als nog kragt deezen aan de Hoogedele Gestrenge Heer H. de Sandra Veldtman, Heer van Slochteren en Mevrouw Adelgunda Christina Wolthens Ehel: waarvoor den H. E. Gestr. Heer Hooftman A. Q. van Swinderen namens de Heer en Mevrouw koperen opgenoeemd, als hiertoe door haar H. E. Gestr. gequalificeert ingevolge volmagt in dato den 30 october 1789 bij ons gezien en gelezen, compareerde, en dezen koop voor gemelde Heer en Mevrouw accepteerde:

Een Vrouwenzitplaats aan de Zuidzijde in Martini kerk, zijnde de vijfde plaats van het middelpad, in de derde beschooten bank ten oosten van de eerste pilaar aldaar, en zulks verkogt voor een somma van eenhondert vijf en zeventig Car. guldens, zegge 175 gulden welke kooppennningen de verkoper in zijn qualiteit verklaarde van de koperen ten vollen te hebben ontvangen, doende dezelve mits degen.

Daarvoor absoluutelijk zonder eenige lesen en quiten en con, en stelde de koperen deswegens in het volle bezit en eigendom van het verkogte, verbindende verders de verkoper voor de vrije leverantie wagtinge en waaringe van het verkogte alle zijns Constituanten goederen, hoe ofte waar geleegen, dezelve ten dien einde aan alle Hoge en Lage lagten en Gerichten, nevens dezelve parate reale executie ten eersten instantie submitteeren en dan als na rechten zonder arg ofte list dat oitconden,

Wij met onzen Stads Zegel gegeven in den Jaare 1700 Negentig, den Eenentwintigsten Maij door Hindrik van Sijsen, Wiardus Siccama, Justus Dato Quintus en Albert Hindrik van Swinderen, Borgemeesteren waaren onzen Stad.

Ter ordonn.: den (ondertekening) voorz.

▲
Inhoud van
de koopbrief

Kort gezegd: mevr. Van Lintelo verkoopt haar zitplaats in de Martinikerk voor 175 Carolus gulden aan de heer De Sandra Veldtman, Heer van Slochteren, voor zijn vrouw.

Wie waren de mensen die in de koopbrief worden genoemd?



▲
Wapen van de familie
Van Lintelo

Allereerst de verkoper Margareta Bauwina van Lintelo (1750). Zij is het tweede kind van Jan van Lintelo, baron uit het graafschap Zutphen (Lintelo is een buurtschap bij Aalten). Hij trouwt in 1747 met Catharina Rengers, douairière van Farmsum. Zodoende komt hij naar Groningen. De moeder van Catharina heet eveneens Margaretha Bouwina Tjarda van Starkenburg. Dit illustreert al enigszins de onderlinge verwantschap tussen de Groninger adel.

Jan en Catharina krijgen nog drie kinderen: Jan Osewolt Joost (1748), Jeannette Gabrielle (1751) en Egbert (1757). In 1769 worden Margareta en Jeannette lidmaat van de Hervormde Kerk te Farmsum.

Margareta Bouwina trouwt in 1773 te Groningen met Gajus Johannes Engelma. Hij is doctor in de rechten. Zij gaan wonen in de Poelestraat.

Gajus overlijdt echter al op 30 mei 1788. Margareta hertrouwt op 2 augustus 1789 met Hindrik Georgh Sickinge; hij is ook doctor in de rechten. Margareta overlijdt vóór 1807.



◀
Raam met het wapen
van de familie Geertsema in de
kooromgang van de Martinikerk
Foto: Jan Visser

Gajus had ook een zus: Alijda Engelma. Zij was getrouwd met Cornelis Geertsema, overleden vóór 1776. Een zoon van Cornelis en Alijda is Johan Herman Geertsema. Deze J.H. Geertsema (1756-1837) is een van de getuigen in de koopbrief. Hij was lid van de rechtbank in Groningen en een neef van Gajus. Er is nog meer verwantschap tussen de families Van Lintelo en Geertsema, want Jan Osewold Joost van Lintelo trouwt in 1771 met Petronella Plantina Geertsema (1747-1827), een zus van Johan Herman en dus ook een nicht van Gajus.

Hij is dan baron en kapitein in het Staatse leger. Getuigen bij zijn huwelijk zijn tal van bekende adellijke Groningse families, zoals Clant, Jarghes, Van Starkenburg, Rengers, Tiddens, Van Eck.



▶
Raam met familiewapen Van Bolhuis in
de kooromgang van de Martinikerk.
Foto: Jan Haak

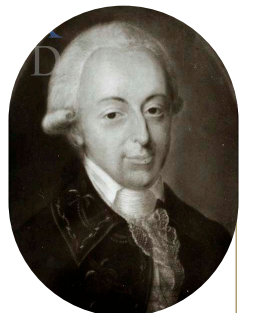
De volgende is Copius Metting van Bolhuis (1741-1810). Hij is bierbrouwer aan de A. De verbinding met mevr. Van Lintelo is niet duidelijk.

Getuige in de koopbrief is ook J.H. Tammen, geboren in 1740. Jan (Johannes) Hindrik Tammen is een zwager van Gajus Engelma, de overleden echtgenoot van mevr. Van Lintelo. Hij is campanist (beiaardier) en organist en woont in de Oude Ebbingestraat.

Van dr. W. Entens en de heer Schulz Willinga is verder niets te vinden. De families zijn overigens wel bekend in Groningen.

Dr. J.J. Cremers is Jacobus Joannes Cremers, geboren in 1736 en in 1762 getrouwd met Anna Maria Lucia Heerkens. De familie is rooms-katholiek. Hij is een belangrijk man, want hij heeft recht van representatie aan de neven en nichten en is getuige bij tal van huwelijken en doopplechtigheden. Twee van zijn zoons zijn lid geweest van de Staten-Generaal. Hij is overleden na 1806, nadat hij nog getuige is geweest bij de doop van een kleinzoon.

De koper is Hindrik de Sandra Veldtman, geboren in 1756 te Groningen. Hij is doctor in de rechten, afgevaardigde bij de Staten-Generaal namens Groningen en lid van de Provinciale Staten. Hij trouwt op 10 februari 1776 met Johanna Catharina Aleida van Rheeden. Dit is een telg van een adellijke familie uit Leer (Oost-Friesland). Ze wonen aan de Grote Markt. Zij overlijdt al op 15 november 1777.



▲
Hindrik de Sandra Veldtman
(foto: greetsgenealogie.nl)

Hindrik hertrouwt op 13 maart 1786 met Adelgunda Christina Wolthers. Zij is dan weduwe van Jan Nanning van der Hoop, destijds burgemeester van Arnhem.

Hij heet dan al Heer van Slochteren en is bewoner van de Fraeylemaborg die hij had gekocht in 1781. Hindrik overlijdt in 1816.

Als laatste noemen we de familie van Swinderen. Deze familie is al vanaf 1634 te vinden in Groningen en heeft veel verbanden met adellijke Groninger geslachten.



Raam met familiewapen in de kooromgang van de Martinikerk.
Foto: Jan Haak

Abraham Quellerius van Swinderen is geboren in 1736 in de Oude Boteringestraat. Hij is doctor in de rechten en trouwt in 1763 met Gesina van Rheeden, zus van de eerste vrouw van Hindrik de Sandra Veldtman. A. Q. is dus een zwager van de koper. Hij overlijdt in 1808.

Albert Hindrik van Swinderen is een van de burgemeesters die in 1790 de koopakte hebben ondertekend. Hij is geboren in 1732 aan het Martinikerkhof, is een broer van Abraham Quellerius en eveneens doctor in de rechten. In 1755 trouwt hij met Johanna de Marees en overlijdt in 1802.

De hele koop is dus een familiezaak!



Wapenschild van de Fraeylemaborg; rechts het wapen van de familie De Sandra (foto: groningenborgenpad.nl)

Tenslotte

Deze koopbrief geeft een inkijkje in het leven van de bovenlaag van de Groninger burgerij vlak voor de Franse tijd.

De lokale adellijke families zijn sterk met elkaar verweven, vooral door huwelijken.

Vrijwel allemaal zijn ze lidmaat van de Hervormde kerk, behalve de rooms-katholieke familie Cremers. Dit blijkt uit doopboeken, trouwaktes en overlijdensaktes.

Tot nu toe hadden we weinig materiaal over hoe men zat of stond tijdens de kerkdiensten; wel over de inrichting van de Martinikerk. Door deze brief weten we meer.

We zijn mevr. Van der Waals-Hissink dankbaar voor deze schenking. Zij heeft helaas geen idee hoe haar overleden echtgenoot aan deze brief is gekomen en hoe dit stuk in Amsterdam verzeild is geraakt. Voor zover zij weet niet via een familieverbinding, hoewel de naam Hissink wel voorkomt in Groningen.

In elk geval is dit document terug op de plaats die het beschrijft.

Literatuur

Egge Knol, *Miniatuur* jaargang 17 nummer 2 (2013)

Dr. A.T. Schuitema Meijer en W.K. van der Veen, *Zegel, wapen en vlag van de stad Groningen*, Groningen (1965) pag. 7-27

Dr. C.H. van Rhijn, *Templa Groningana*, Groningen (1910) pag. 72-75

Drs. E.O. van der Werff, *Martini kerk en toren*, Assen (2003) pag. 81 en 119-120.

Op zoek naar het pelgrimsinsigne van de Arm van Johannes de Doper

Karst Schuil

Bij een bezoek aan de laatmiddeleeuwse Martinikerk zal de aandacht voornamelijk zijn uitgegaan naar de Arm van Johannes de Doper. Dat kostbare reliek was de spil in de bedevaartstraditie van de stad Groningen. Over de Arm zelf is een handzaam overzichtswerk verschenen van Bart Flikkema. Dit artikel zal ingaan op het ontbreken van één specifiek aspect in de bedevaartscultus rondom de Arm: een pelgrimsinsigne.



Een pelgrim en een non. Op de hoed van de pelgrim zijn verschillende onherkenbare insignes zichtbaar in Codex Manesse, ca. 1300-1340

Bedevaart als ultiem doel

Pelgrimage was een pijler van de laatmiddeleeuwse maatschappij. In deze periode werd het leven idealiter gezien als een reis naar God die een zondaar zou moeten veranderen in een devoot mens. Het daadwerkelijk uitvoeren van een bedevaart was de realisatie van dit verlangen. Een bedevaartsoord werd in de eerste plaats gekenmerkt door de aanwezigheid van een reliek dat de geestkracht (virtus) van een heilige doorgaf. Door het reliek te zien ontstond er een direct contact tussen de gelovige en de betreffende heilige.

Nog beter was het als de gelovige het reliek kon aanraken, een object (votief) kon achterlaten of een voorwerp zoals een pelgrimsinsigne tegen het reliek kon aandrukken. Deze laatste optie gaf de pelgrim de kans deze virtus mee te nemen naar huis. Daarnaast was er rondom het reliek een legende gecreëerd waarin het zijn kracht had bewezen door wonderen te verrichten, zoals genezing van ernstig zieken. Jaarlijks kwamen er nieuwe wonderen bij van mensen die in contact waren gekomen met de virtus van het reliek. Deze werden goed gedocumenteerd omdat ze het aanzien van het bedevaartsoord vergrooten. Een voorbeeld hiervan

Vervolg ►



▲ Drie pelgrims-insignes van de Vera Icon in Rome op minder duurzame materialen. Links perkament, midden papier en rechts leer.
Afkomstig uit de database: www.kunera.nl

is het wonderenboek dat werd bijgehouden in Amersfoort voor de Onze-Lieve-Vrouweverering.

In de laatste plaats trok een bedevaartsoord pelgrims uit een wijde omtrek van de cultusplaats.

Een middeleeuwse pelgrim is te herkennen aan zijn mantel (pelerina), staf (baculum) en leren reistas (pera).

Vanaf de late middeleeuwen kwam hier het pelgrimsinsigne bij. Het was voor een pelgrim van belang herkenbaar te zijn. Rondolende reizigers werden over het algemeen niet getolereerd. Daarnaast konden pelgrims een beroep doen op naastenliefde, gastvrijheid en een vrijstelling van tol. De herkenbaarheid was niet de enige reden dat insignes werden gedragen. Na in contact te zijn gekomen met een relik kreeg het insigne een apotropaeïsche (onheil afwerende) en heilzame werking. Het insigne beschermde niet alleen de pelgrim, maar ook iedereen binnen diens bereik. Een insigne was dus een teken dat een persoon onder de bescherming van een heiligdom stond. In de laatste plaats was een insigne ook een souvenir. In dit geval niet om terug te denken aan een leuke vakantie, maar om de religieuze ervaring van de bedevaart terug te brengen in de herinnering. Een bedevaart herbeleven in de geest kon soms nog belangrijker zijn om dichterbij God te komen dan de daadwerkelijke pelgrimage.

Vergaan, begraven of nooit bestaan?

Het pelgrimsinsigne was een massaproduct dat voor alle lagen van de bevolking beschikbaar was. Samen met het belang van deze insignes zou logischerwijs verwacht kunnen worden dat elk heiligdom een insigne had. Toch zijn er van veel bedevaartsoorden die we kennen uit schriftelijke overleveringen geen insignes bekend. Dit is ook het geval met het insigne van de Arm van Johannes de Doper in de Martinikerk. Er zijn drie mogelijke scenario's die verklaren waarom wij niet bekend zijn met dit insigne.

In een eerste scenario staat het materiaal centraal. De pelgrimsinsignes die gevonden worden bij opgravingen zijn meestal van metaal: een legering van drie vijfde tin en twee vijfde lood. Maar er is ook bekend dat ze op papier, perkament of stof werden gemaakt.

Daarvoor zijn verschillende redenen: de massaliteit waarmee het relik werd vereerd, kostenbesparing, en de korte tijdspanne waarin de insignes geproduceerd moesten worden. Wanneer het insigne van de Arm van papier, perkament of stof was zal het waarschijnlijk niet worden terug gevonden bij archeologische opgravingen. De beste kans om een insigne van deze producten terug te vinden is als de pelgrim het in een religieus manuscript of drukwerk heeft geplakt.

Een tweede scenario is dat ondanks een vergrote aandacht voor (pelgrims-)

▼ Een pelgrims-insigne van Johannes de Doper uit Amiens. Afkomstig uit de database www.kunera.nl



insignes bij opgravingen het insigne van de Arm nooit is opgegraven, of dat het insigne al wel is gevonden maar nog niet als zodanig geïdentificeerd. In de database voor pelgrimsinsignes op www.kunera.nl zijn ongeveer 250 insignes opgenomen van Johannes de Doper. Sommige zijn goed te identificeren, zoals het insigne van Amiens. Voor vele geldt echter dat niet bekend is van welk bedevaartsoord ze afkomstig zijn. Er waren meer dan tien bedevaartsoorden in Europa waar Johannes de Doper werd vereerd.

Een derde scenario zou kunnen zijn dat er nooit een pelgrimsinsigne voor de Arm van Johannes de Doper in de Martinikerk heeft bestaan. Dit lijkt in elk geval bevestigd te worden door het ontbreken van schriftelijke bronnen. In de officiële documenten over het altaar van de Arm wordt nergens gesproken over een pelgrimsinsigne of zelfs toestemming gevraagd om dit te mogen uitgeven. Dit hoeft niet te betekenen dat het niet door een derde partij werd verkocht, hoewel dit eigenlijk verboden was. Van een aantal bedevaartsoorden is bekend dat de handel in insignes ook buiten de kerk om gebeurde.

De vraag blijft of er een verklaring is voor het ontbreken van een insigne

voor de Arm van Johannes de Doper in de Martinikerk. Misschien speelt de aard van het bedevaartsoord hierbij een rol. Groningen was waarschijnlijk een zeer lokaal georiënteerd bedevaartsoord dat een tussenvorm was tussen een volgroeide pelgrimscultus en een populair kerkelijk altaar. Elke kerk had verschillende altaren waar heiligen werden vereerd; ook de Martinikerk. Deze altaren waren meestal opgezet met donaties en konden wel of niet een relik bevatten.

Mensen kwamen naar deze altaren om tot een bepaalde heilige te bidden. Wanneer zo'n altaar veel bekendheid verwierf en mensen uit een wijdere omgeving aantrok dan de parochie of stad, kon er rondom het relik een pelgrimscultus ontstaan.

Het altaar van de Arm in de Martinikerk laat een aantal van de kenmerken van zo'n pelgrimscultus zien, zoals een mythische ontstaansgeschiedenis, een relik en een infrastructuur die werd aangepast aan de pelgrims: het organiseren van slaapgelegenheid voor pelgrims in gasthuizen.



▲ Opgraving op de Grote Markt, november 2022. Deel van een pelgrimsinsigne van Quirinus van Neuss, Romeins martelaar en beschermer van Aken, Keulen, Rome en Nuenen. Foto: MUG Ingenieursbureau.

Er zijn echter aanwijzingen dat het hier om een niet volgroeide pelgrimscultus gaat. Op één document na, waarin pelgrims terloops worden genoemd als bezoeker van de Arm, wordt het altaar voornamelijk behandeld als een populair kerkelijk altaar. Een van de weinige testamenten waarin het altaar expliciet wordt genoemd lijkt deze veronderstelling te onderbouwen. Wanneer een bedevaartsoord werd opgenomen in een testament moesten de nabestaanden doorgaans een pelgrimage maken naar deze plaats voordat ze de erfenis konden krijgen. In het testament waarin het altaar van de Arm wordt genoemd krijgt het slechts een gelddonatie. Eenzelfde schenking wordt ook aan een ander altaar in de Martinikerk gedaan.

Daarnaast ontbreken ook enkele kenmerken van een pelgrimscultus. Er is vrijwel geen bewijs dat pelgrims van heinde en verre kwamen om de Arm te bezichtigen. De oprichtingsakte uit 1405 van het Geertruids- of Pepergasthuis vermeldt dat een van de

doelen was om pelgrims op te vangen. Dit zegt echter niets over de vraag of hier daadwerkelijk pelgrims verbleven en waar zij precies vandaan kwamen. Het zou kunnen zijn dat het gasthuis voornamelijk pelgrims opving uit de directe omgeving van de Stad. Helaas heb ik de gastboeken van het Pepergasthuis of een ander gasthuis niet kunnen terugvinden; deze zouden een nieuw licht op deze kwestie kunnen werpen. Daarnaast trok het tonen van het relik en de aflaten die hierbij te verkrijgen waren weliswaar veel publiek, maar er wordt weinig vermeld over waar dit publiek vandaan kwam. Er zijn ook geen verdere wonderen of genezingen bekend na de ontstaanslegende. Misschien is deze registratie verloren gegaan tijdens de Reductie in 1594.

In de context van een lokale pelgrimscultus lijkt het daarom logisch dat er geen insigne is uitgegeven van de Arm van Johannes de Doper in de Martinikerk.

Nawoord van de redactie

Eind november verschijnt op de redactie van *Miniatuur* het bericht dat bij de opgravingen op de Grote Markt pelgrimsinsignes zijn gevonden. Ten burele loopt de spanning hoog op: het zal toch niet zo zijn dat uitgerekend op dit moment een vondst wordt gedaan die het bovenstaande artikel op losse schroeven zet?

Na een korte mailwisseling met stadsarcheoloog Gert Kortekaas worden wij al snel uit de droom geholpen. Kortekaas: 'We hebben in de afgelopen decennia vele insignes opgegraven. Ook buiten Groningen zijn er duizenden opgedolven. Maar helaas: geen arm van Johannes uit Groningen. Wel vonden we daar insignes uit Maastricht (Sint Servaas) en Aken (Maria met kind), die we vaker tegenkomen. Eigenlijk moeten we dus concluderen dat Groningse tinnen insignes nooit zijn gemaakt. Misschien van hout of ander vergankelijk materiaal. Wie weet...'



▲ Op de hand van Gert Kortekaas; pelgrimsinsigne van Sint Servaas (1250-1350), beschermheilige van Maastricht. Eerder is zo'n exemplaar aangetroffen bij opgravingen aan de Reitemakersrijge. Foto: MUG Ingenieursbureau/Klaas Helfrich

Literatuur

Bart Flikkema, *De Arm van Johannes de Doper*: Een kostbaar middeleeuws relik in de Groninger Martinikerk (Haren, 2020)
Anneke Mulder-Bakker en Rolf H. Bremmer, *Geleefd geloof*: het geloofsleven van boeren en burgers in Friesland en de Ommelanden van Groningen, 1200-1580 (Zutphen, 2021)



Mededelingen van de Vereniging Vrienden Martinikerk

De jaarvergadering van de VVM zal dit jaar plaatsvinden op zaterdag 17 juni a.s.
De leden/donateurs krijgen hiervan bericht per post.

Verslag van de activiteiten rond 11 november 2022

Voor het Sint Martinusfeest organiseerde de VVM samen met de Koninklijke Vereeniging voor Volksvermaken op 10 november een voederbieten-lampionoptocht met jurering in de Martinikerk. Daarna voerden verhalenverteller Frank Belt en organist Eeuwe Zijlstra voor de kinderen een muzikaal verhaal op rond Sint Martinus, in plaats van het gebruikelijke lunchconcert. De VVM ontving hiervoor een subsidie van de Kunstraad van de gemeente Groningen. Op YouTube is hiervan een film te zien, gemaakt door Willem Hoiting en Tjerk Bekius.

Zoals altijd was er ook nu weer aandacht voor dak- en thuislozen in het kader van de Martinus-gedachte: een maaltijd voor hen op dinsdag 8 november in de Martinikerk. Om de kosten daarvoor te dekken werd op maandag 7 november een benefietmaaltijd gehouden in het Feithuis. Beide maaltijden zijn goed bezocht. Daarna vond op 11 november in de Martinikerk de jaarlijkse inzameling en uitreiking plaats van jassen en dekens voor dak- en thuislozen.

Nieuwe activiteit: De gulden middenweg

De VVM is betrokken bij een voorstel voor een wandeltocht van Groningen via Utrecht naar het Franse Tours. Het is de bedoeling dat het eerste deel van de wandeltocht wordt gelopen in november 2023 als 'Martinuspad' onder het motto De gulden middenweg. Dit is een bekende uitdrukking. Slechts weinigen weten dat deze uitspraak afkomstig is van Aristoteles, volgens wie elke deugd voortkomt uit twee ondeugden en er op die manier een 'gulden middenweg' ontstaat. Zo zou vriendelijkheid voortkomen uit behaagzucht en chagrijn, en vrijgevigheid uit gierigheid en verkwisting.

Het Martinuspad symboliseert twee deugden – het delen van vriendelijkheid en vrijgevigheid – die terugvoeren naar Sint Martinus en die we graag willen delen met onze huidige medemensen via het wandelen van dit pad van Utrecht naar Groningen. Het bestaande Martinuspad is geïnspireerd door een datum en tijdstip (11 november 1918 om 11 uur), toen de Eerste Wereldoorlog eindigde met een wapenstilstand. Die route loopt langs Franse en Belgische slagvelden. Omdat Nederland neutraal was tijdens WO I, gaat de route in Nederland via Utrecht, langs de Hollandse Waterlinie en de Stelling van Amsterdam, over de Afsluitdijk en langs Kornwerderzand (WO II) richting Groningen. Onderweg wordt stilgestaan bij de Friese Martinuskerken.

Het voorstel is om de nieuwe wandelroute op 1 november 2023 te starten in de Dom in Utrecht en de wandelaars op 11 november te ontvangen in de Groningse Martinikerk. Voor de organisatie hiervan zijn wij in overleg met de gemeente Groningen. In de volgende *Miniatuur* hopen we meer informatie te kunnen geven over de route, onder andere over hoe en wanneer men zich kan aanmelden.